

osoba; vrlinama prijeko potrebnim za dokazivanje osobne odgovornosti; kreativnoj subjektivnosti; jedinstvu u različitim; naglašavanju bivanja a ne imanja. Ali to nije sve. Katolička socijalna doktrina daje podlogu za utemeljenje »novog kršćanskog humanizma« koji odgovara kontekstu i intencijama slobodnog društva (demokratskog kapitalizma). Moderna iskustva Katoličke crkve dodaju »starom i srednjovjekovnom popisu vrednota« cijeli niz novih vrлина koje proširuju i osuvremenjuju kršćanskohumanistički obzor. Novak se ne zadržava na toj konstataciji, nego daje prilično podroban popis tih »novih vrлина«. Među njima su najvažnije: **inicijativa**, koja potvrđuje suverenost građana, izvornost njihova društvenog djelovanja; **poduzetnost**, koja potvrđuje sposobnost građana (osobito u ekonomskoj sferi) da sami ispunjavaju svoje životne zadatke, a ne da »prekriženih ruku« čekaju pomoć »drugih«; **društvena suradnja**, u kojoj dolazi do izražaja osnovno svojstvo demokratskog življenja, a to je sklonost i umijeće udruživanja s »drugima«; **javna duhovnost i građanska odgovornost**, u kojoj se afirmira odnos građana prema zajedničkim životnim vrednotama (recimo, zaštiti prirode, uređenju prostora, javnim dobrima općenito). Tome Novak dodaje još nekoliko »vrлина bitnih za održanje slobodnog društva«, ali njihovo značenje ne diže na rang sadržajne definicije (navika da se djeluje kao »lojalna opozicija«; umijeće kompromisa u praktičnim postupcima; navika iskazivanja respekta prema drugima itd.). Međutim, sve se te vrline, kako sugerira i sam Novak, na kraju slijevaju u ono što on smatra središnjom zajedničkom idejom kršćanskog humanizma i slobodnog društva, a to je ljudska kreativnost. »Najdublje moralno opravdanje kapitalističkog sustava ne sastoji se samo u tome što on služi slobodi bolje od bilo kojeg drugog poznatog sustava, niti u tome što više nego ijedan drugi sustav poboljšava životni standard siromašnih, niti

pak u tome što bolje od bilo koje socijalističke tradicije ili tradicionalnih društava trećeg svijeta održava ravnotežu između ljudi i okoliša. Sve se te stvari mogu empirijski verificirati. No prava moralna strogost kapitalizma povezana je s njegovim unapređivanjem ljudske kreativnosti... Ljudska je kreativnost prvi prirodni resurs. Otkloniti institucionalnu represiju koja sada sputava tu kreativnost — to je golemi zadatak na koji nas poziva katolička etika«. Takvo Novakovo »čitanje« enciklika moglo bi se prokomentirati kao upotreba katoličkog socijalnog nauka za apologiju liberalnog kapitalizma. Taj priговор dobrim dijelom stoji, ali Novaku valja priznati da su njegovi argumenti za liberalnodemokratsku soluciju dosta jaki i bez kršćanskog doktrinarnog pokrića. Ono mu je uostalom trebalo ponajprije zbog toga da razgradi Weberov »protestantski kanon« i da pokaže kako je katolička etika — posljednjih stotinjak godina — eksplicitno dospjela do »duha kapitalizma«. Ta simbioza, misli on, nosi u sebi najveći razvojni potencijal.

Rade Kalanj

François Ost

LA NATURE HORS LA LOI **L'écologie à l'épreuve du droit**

Editions La Découverte, Pariz, 1995, 346 str.

O pravnoj dimenziji ekološkog problema napisano je razmjerno malo ozbiljnih knjiga i studija. O njoj se doduše intenzivno raspravlja, jer valja odgovoriti na rastuće izazove normativne regulacije, ali su rijetka djela u kojima se ona tematizira kao relevantno znanstveno-teorijsko pitanje. Ta se činjenica može objasniti genezom ekološke misli proteklih tridesetak godina. Prvo je »otkrivena« ekološka kriza, a zatim su uslijedila fundamentalna

filozofska, sociološka, antropološka, ekonomska, kulturno-povijesna i druga tumačenja njezinih uzroka i posljedica. Bio je, dakle, potreban svojevrsni preokret u mišljenju i oblikovanje takve intelektualne atmosfere (»kulturne paradigme«) u kojoj se priroda, resursi, energija, rast, razvoj, napredak itd. pojavljuju kao ograničene a ne kao beskonačne i apsolutne veličine. Tek je nakon toga došlo na red pitanje normativne regulacije koja je morala povesti računa o zabrinjavajućim ekološkim nalazima i istodobno dovesti do proširenja tradicionalnog područja prava. Time je problem otvoren, ali ne i riješen. Bitne se teškoće pojavljuju upravo onda kada treba formulirati pravno-zakonodavne norme koje propisuju (i sankcioniraju) odnošenje prema prirodi, okolišu, resursima, biološkoj raznovrsnosti itd. Imaju li te norme snagu klasičnih zakona, jesu li njihove sankcije legitimne s obzirom na potrebe razvoja i potrošnje, je li »pravo okoliša« skup želja ili skup rigoroznih preskripcija itd. — to su tek neka od pitanja koja zadiru ne samo u smisao pozitivnog prava nego i u samu pravnu teoriju, njezine filozofske, moralne i političke temelje. Pokazuje se da je »ekologizacija zakona« ili »ozakonjivanje ekologije« mnogo teži problem nego što se to na prvi pogled čini.

Od takvog uvida polazi i F. Ost. Njegova knjiga (*Priroda izvan zakona. Ekologija na kušnji prava*) jest pokušaj sustavne tematizacije pravno-filozofskog razumijevanja (i rješavanja) ekološkog problema. Ost je, s obzirom na temu, autor visoke kompetentnosti. Po zvanju je filozof i pravnik, profesor je na Sveučilištu Saint-Louis u Bruxellesu, direktor Centra za studij prava i okoliša (CEDRE) i voditelj Europske akademije za teoriju prava. Vrijedno je napomenuti i to da je njegova knjiga objavljena uz potporu Europske komisije (EC Environmental Programme, 1990–1994) i Fonda za fundamentalno istraživanje Belgije. U uvodnoj napomeni stoji da je »ona rezultat dugotrajnog in-

terdisciplinarnog zблиžavanja prava, filozofije i ekologije«, što samo po sebi dovoljno govori o njezinu »žanrovskom« profilu. Knjiga je artikulirana u tri poglavlja: *Priroda–objekt*, *Priroda–subjekt*, *Priroda–projekt*, što bismo — unatoč izričitim autorovim ogradama — mogli protumačiti kao tezu, antitezu i sintezu.

U Ostovoj se knjizi isprepliću tri glavna spoznajno–problematska sloja. Ona je, prije svega, dobra rekapitulacija osnovnih znanja o ekologiji kao znanosti, o modernom ekološkom mišljenju i o ekološkoj praksi današnjih društava. Tu nalazimo gotovo sve što je potrebno znati o povijesti pojma prirode i o statusu »faktičke, žive prirode« u društvima napredujuće znanosti i tehnologije (»tehnološko«). Tu su također svi bitni koncepti ekologije (ekosistem, ekosfera, biosfera, biocenoza, biotop, ozonski omotač, bioraznovrsnost, deforetstacija itd.), kao i brojni koncepti iz pravne tradicije koji se odnose na zemlju, vlasništvo, prirodna dobra (usus, fructus, abusus, res nullius, res communes, ius fruendi, ius abutendi, mare liberum itd.). Ost daje i vrlo sadržajan, svojoj analitičkoj intenciji prilagođen pregled filozofskih pogleda na prirodu, pri čemu najviše inzistira na idejama prirodnog prava, sustavima Descartesa i Bacona te misliocima kontraktualističke tradicije (Hobbesa, Lockea i Rousseaua). Razumije se, ne zaboravlja ni Darwinu, iako ne poklanja veliku pozornost utjecajima evolucionizma. Ernsta Haeckela (tvorca riječi »ekologija«, 1866) ipak ne može zaboriti. Za razumijevanje »posesivne kulture modernosti« osobito su zanimljive one Ostove rekonstrukcije u kojima prikazuje oblikovanje vlasničkog prava nad prirodom i uvodi razliku između komunitarno–solidarističkog i privatno–vlasničkog načela. Uspon privatno–vlasničkog načela (»jer ono što je svačije nije ničije«) doveo je do pobjede onog tipa prava koji se prema prirodi odnosi kao kvantumu iskoristivih objekata. Na toj crti »općih znanja« Ost daje i solidan prikaz stalnog po-

goršavanja ekološke situacije, naglašava važnost upozorenja Rimskog kluba te navodi brojne podatke, ilustracije i činjenice kojima želi potvrditi svoju tezu o tome da suvremena tehnološka stvaralaštva neku vrstu **plastične (umjetne) prirode** («Ako je u gradovima teško održavati prirodno drveće, zašto ga ne bismo zamijenili plastičnim stablima koja izgledaju kao prirodna, a osim toga moguće ih je mijenjati kad god zaželimo?»). Osobito su uvjerljiva i informativno bogata ona mjesta na kojima se pokazuje do kojeg stupnja »artificijelizacije prirode« može dovesti (zlo)upotreba genetičke znanosti. U tom spoznajno–problematskom sloju knjiga ne zanemaruje ni suvremene globalne odnose (razvijeni/nerazvijeni, Sjever/Jug) i izrijeckom se stavlja u obranu nerazvijenih zemalja, navodeći već dobro poznate, ali uvijek zapanjujuće pokazatelje o njihovoj materijalnoj i potrošačkoj inferiornosti. Ost je skeptik prema međunarodnim normama i konvencijama («međunarodno ekološko pravo»). S pravno–formalnog stajališta one su dobre, ali je njihova djelotvornost ništavna u usporedbi sa snažnim interesnim lobijima bogatih krugova. Drugi je sloj knjige spoznajno–problematski mnogo određeniji, inovativniji. Tu Ost više polemizira, kategorički izriče i obrazlaže svoja stajališta. Ovdje ćemo se zadržati na nekim od njegovih teza. Ekološka je kriza »prije svega i iznad svega kriza našeg predočavanja prirode, kriza našeg odnosa prema prirodi«. Kriza se očituje u dva aspekta: »aspektu povezanosti« i »aspektu granice«. Prvi znači da više ne shvaćamo »ono što nas povezuje sa životinjama, životnošću i prirodom«, a drugi pak ukazuje na to da više nismo u stanju »shvatiti što nas od toga razlikuje«. Moderna je epoha izgubila smisao za povezanost i granicu naših odnosa prema prirodi pa stoga više ne razlikuje na pravi (»dijalektički«) način ni identitet ni razliku. Zapadna je modernost prirodu pretvorila u »okoliš, puki dekor u središtu kojeg stoluje čovjek kao samoproglašeni

gospodar i posjednik«. Otpor tom prevladavajućem stanju izražava se kao »konfuzni identitarni naturalizam«. Dvije su struje mišljenja dovele do tog kriznog protuslovlja: **dualizam** i **monizam**. Cijela je Ostova knjiga pisana u znaku deskripcije i polemičkog pobijanja tih dvaju stajališta.

Dualizam se oblikuje u 17. stoljeću kao »nezaustavljivi zaokret prema ljudskom prisvajanju prirode«. Njegov su program jasno naznačili Bacon i Galilej. Baconov je program realiziran iznad svih očekivanja. U protekla tri i pol stoljeća tehnološke ozbiljene su gotovo sve njegove anticipacije. Iz toga je proizašao golem broj tehničkih izuma, a došlo je i do nepobitnog poboljšanja životnih uvjeta («barem za narode Sjevera»). No jedna Baconova rečenica baca »tamnu sjenku« na ta blistava ostvarenja. »Priroda je, kaže on, javna žena. Mi je moramo ukrotiti, prodrijeti u njezine tajne i voditi je prema našim željama«. A to je samo drugi izraz za Descartesov stav o »gospodarenju i posjedovanju«. Descartes je pravi filozofski utemeljitelj i tumač dualizma. Njegova *Fabula mundi* počiva na stavu da treba ukloniti do tada vladajuću ideju *physisa* u kojoj je priroda pojmljena kao životna snaga, moć stvaranja, načelo svakog postajanja. Za kartezijski *cogito* priroda nije ništa drugo do određeni kvantum materije. »Znaj-te, kaže Descartes, da prirodu ovdje ni-pošto ne poimam kao neku božicu ili kao neku drugu vrstu imaginarne moći, već da se tom riječju služim kako bih označio Materiju«. Descartes je, u neku ruku, zauzeo mjesto Tvorca, a njegova je »mehani-zirana materija« smišljena zato da bi se uklonio prirodni kaos. Takva je i kartezi-janska metoda: jasan i razgovjetan uvid, analitička dioba i dedukcija. To je metoda koja »kaos iskustva« želi zamijeniti kohe-rentnom slikom svijeta. Ona se, prema pojednostavljenom Ostovu zaključku, opredjeljuje »za ravnice umjesto šuma, za geometrijski urbanizam umjesto starih gradova, za moderne i jednoobrazne

ustave umjesto običajne tradicije«. Descartesov je (individualistički) *cogito* posve suveren i nesputan i po tome bi se moglo zaključiti da je kartezijanstvo zapravo »svijet apsolutnog monizma«. Ali paradoks je u tome da je baš takav monizam »tvorac svih dualizama«. S jedne je strane *cogito*, s druge sve ostalo. »*Cogito*, poput usamljenog suverena, stoluje usred pustinje. Svoju moć on crpi iz sebe samog. Njegovi odnosi s izvanjskim svijetom jesu odnosi nadređenosti i podređenosti«. To je svojevrstni »mehanički teatar« u kojem se čovjek pojavljuje kao demijurg a prirodna kao »truplo podvrgnuto autopsiji«.

Istim smjerom ide i Hobbes, samo što je njegov interes usmjeren na društvo. Descartes je »prirodu oslobodio nezgodne božje prisutnosti«, a to isto Hobbes je učinio za društvo. Odatle, s jedne strane nastaje pozitivna znanost a s druge pozitivno pravo. Priroda je, dakle, impostirana kao objekt prisvajanja. Struktura i jezik prava sazidani su upravo na toj pretpostavci. Kartezijanstvo je filozofska osnova modernog građanskog zakonika. »Na cijelu se prirodu sručuje breme prisvajanja: na tjelesne i konkretne stvari primjenjuje se privatno vlasništvo; na apstraktne elemente, kao što su novi biljni varijeteti, primjenjuju se mehanizmi intelektualnog vlasništva; neprisvojive stvari, kao što su, primjerice, zrak i voda, postaju predmetom javnog suvereniteta (koji za javno pravo predstavlja isto ono što vlasništvo predstavlja za privatno pravo)«. Ukratko, vlasništvo se ispostavlja kao »univerzalna duša svekolikog zakonodavstva, odnosno kao jasna i razgovjetna ideja moderne političke znanosti.« Pravo okoliša, koje se oblikuje osobito intenzivno od sedamdesetih godina ovoga stoljeća, vuče svoje podrijetlo iz navedenih pretpostavki. Ono se grana u dva osnovna modela: liberalno-tržišni (koji drži da je okoliš moguće usčuvati jedino pod egidom privatnosti) i socijalno-državni (koji polazi od uvjerenja da je »upravljanje prirodom« stvar od javnog interesa). No i jedan i

drugi model počivaju na tri bitne poluge: tržište, odgovornost, vlasništvo. Razlika je samo u tome na koju se od triju poluga stavlja naglasak. Ost zagovara onu modelsku varijantu pravnog odnošenja koja naglašava važnost odgovornosti, koja postupa po načelu odgovornog dogovaranja (»negocirana odgovornost«). Polemizira s neoliberalima (*free market environmentalism*) koji drže da se prirodna dobra najodgovornije čuvaju ako su stavljena pod jurisdikciju »privatnog uživanja«, ali istodobno pobija i stajalište doslovnih zagovornika države blagostanja koji vjeruju da okoliš kao zajedničko dobro mora biti pod isključivom regulativnom zaštitom države. Iako su oba modela sljedbenici poimanja prirode kao objekta, Ost je ipak kritičniji prema neoliberalnom shvaćanju prava okoliša. S tim u vezi zaključuje: »Od Descartesa do tržišnih ekologista provlači se ista crvena nit: nit natprirode po mjeri naših fantazmi; artificijelni svijet po slici naše druge prirode homo sapiensa. Virtualno, mrtve prirode«.

Monističko je stajalište reakcija na kartezijansku analitičku diobu čovjeka i njegova prirodnog svijeta. Ost se, međutim, ne upušta u detaljnije istraživanje monističkih odgovora, pa ispada da oni i nemaju tako bogatu tradiciju u oblikovanju društava modernosti. Uzima u obzir romantičarsku reakciju i uglavnom na nju svodi sve ono što je relevantno kao protuteža Baconovoj i Descartesovoj tradiciji. Romantičari su zastupali načelo životnosti, prirodnosti i osjećajnosti i njihovo je intelektualno djelovanje ostavilo duboke tragove u modernom mentalitetu. Ali kad je riječ o pravnoj racionalnosti, oni su ostali bez utjecaja. Od mislilaca 20. stoljeća, koji su osobito utjecali na problematizaciju prirode (postojanja) u horizontu tehnike, Ost posebno ističe Heideggera, ali gledano disciplinarno-ekologijski njegova je uloga donekle preuveličana. Temeljito monističko stajalište unutar ekološkog mišljenja oblikovano je tek u novije vrijeme, s pojavom alarmantnih bojazni

za opstanak prirode i prirodne ravnoteže. To je stajalište, u svom radikalnom obliku, dijametralno suprotno dualističkoj strukturi modernosti. Najjasnije je došlo do izražaja u onoj poziciji koju A. Naess naziva »dubinskom ekologijom« (*deep ecology*) za razliku od »površinske ekologije« (*shallow ecology*). To je radikalna ekofilozofska struja koju, pored Naessa, konzekventno zastupaju B. Devall, G. Sessions, M. Serres, A. Leopold, Ch. Stone, a Ost im pribraja i Mayera Abicha. Njihovo se osnovno nastojanje sastoji u tome da prirodi vrate subjektivitet, daje iz statusa podvlaštenog objekta vrata u status autonomnog i pravnog subjekta. Riječ je o svojevrsnoj resakralizaciji prirode (»majka priroda«, »Gaia genetrix«, »terracentriizam«, »earth chauvinism«). A. Naess i G. Sessions formulirali su »katalog« temeljnih načela (*basic principles*) radikalne ekologije. Prva dva načela ustanovljuju da ljudski i ne-ljudski život na zemlji predstavljaju »intrinzičnu vrijednost«, neovisno o njezinoj korisnosti za čovjeka. To znači da je raznovrsnost života bitna i da ona tvori vrijednost po sebi. Slijedeća tri načela govore o ponašanju i stavovima ljudskih bića: ljudi nemaju pravo reducirati raznovrsnost života, osim radi zadovoljavanja vlastitih životnih potreba; s obzirom na to da sve više (eksponecijalno) raste pritisak ljudi na »ne-ljudski svijet«, nameće se potreba smanjivanja svjetskog stanovništva. Naess u svom radikalizmu ide čak dotle da smatra kako bi idealan broj stanovnika, pri kojem bi se sačuvala prirodna raznovrsnost i raznovrsnost kultura, iznosio sto milijuna. (To mišljenje Ost drži irealnim.) Šesto i sedmo načelo pozivaju na korjenitu promjenu politike u ekonomskom, tehnološkom i ideološkom području. To pobliže znači da bi stalni porast životnog standarda valjalo zamijeniti brigom za kvalitetu življenja. Osmo načelo utvrđuje obveze »prelaska na djelo« kako bi se ispunili navedeni ciljevi.

Za sve je radikalne ekologiste karakteristično to da oni svoju filozofsku poziciju (»ekozofiju«) smatraju novom vrstom duhovnosti koju, u etičkim terminima, označavaju kao *land ethic*. Radikalna se ekologija zalaže i za novu vrstu prava koja bi bila usklađena s osnovnim monističkim stajalištem (poimanjem prirode kao subjekta). U tom je pogledu, prema Ostovu mišljenju, pionirsku ulogu odigrao Ch. Stone koji je 1972. godine objavio esej *Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects*. Ukratko, Stoneova se »juridička revolucija« temelji na tezi da prirodnim elementima valja dati **pravnu osobnost**. Ljudi (vlasnici, javne vlasti, asocijacije itd.) moraju znati što priroda »želi« jer samo na toj pretpostavci mogu formulirati njezina prava. No za to su prijeko potrebni određeni duhovni preduvjeti, što Stone svodi na odbacivanje Hegelova pravnog učenja koje čovjeku daje pravo vlasništva nad svim stvarima. Današnjem je čovječanstvu potreban **novi mit**. »Kao što su se društva oblikovala na mitu društvenog ugovora ili na slici pape kao božjeg zastupnika na zemlji, isto nam je tako potreban suvremeni mit koji bi, primjerenim znanstvenim jezikom, iskazao solidarnost svih stvari, globalno organsko ustrojstvo planete, u kojem je ljudski duh samo krajnja točka kretanja«. Iz tog postulata Stone izvodi zaključak da je moguće pripisati prava »nekonvencionalnim entitetima« (embrijima, budućim generacijama, vrstama, rijekama, planinama itd.). Njih pravo mora uzeti u obzir (*legal considerateness*), njihov pravni status mora biti zajamčen zakonom. Stoneovoj »ekologizaciji« prava« Ost pridodaje ideje A. Leopolda (»biotičko građansko pravo«), K. Mayera Abicha (»prirodna pravna zajednica«, »prirodno stanje«) i M. Serresa (»povratak prirodi«, »prirodno-društveni ugovor«).

Iako Ost gaji jasne simpatije za stajališta (bolje reći za opravdane motive) radikalne ekologije, on joj ipak upućuje vrlo oštre kritike. Odbacuje njezin gorljivi vita-

lizam »koji nas vodi do dna univerzuma, sve do naših najintimnijih stanica, ne ostavljajući mnogo mjesta za slobodu duha«. Radikalna ekologija zagovara identitet prirode i kulture, ali taj »konfuzni identitet« dovodi do paradoksalnog ništavila ono po čemu je čovjek različito i specifično biće, a to je njegova sposobnost »kulturalne transcendencije«. Svoje bitne prigovore radikalnoj ekologiji Ost formulira u četiri točke: ona zaboravlja osnovnu činjenicu da pravo stvaraju ljudi i da ono služi ljudima; personalizacija prirode koje nastoje radikalni ekologisti više je simbolička nego operacionalna strategija; odnos *deep ecology* prema znanosti vrlo je ambivalentan (ona od znanosti zahtijeva katkad previše a katkad premalo); za razliku od radikalnoekološkog mišljenja valja znati da naš pristup prirodi nije izravan nego da je već posredovan raznim predodžbama, znanjima, tehnološkim obrascima itd. Prema tome, »izgonom kulture« iz ekološkog vidokruga ne mogu se riješiti pravna pitanja prirode. Priroda se subjektivira, ali ta je subjektivacija opet čovjekov produkt. To znači da i monističko pravno stajalište na koncu završava u onome protiv čega je nastalo, odnosno u opredmećenju prirode.

U trećem spoznajno–problematskom sloju knjige Ost formulira vlastita stajališta, svoju pravno–filozofsku koncepciju. Nakon kritičke analize dualizma i monizma (priroda kao objekt i priroda kao subjekt) on se zalaže za stajalište koje prirodu poima kao projekt. Ona je, dakle, ljudska stvarnost i poprište ljudskog kulturno–povijesnog nastojanja. Čovjek ju obitava i na nju projicira ljudske (kulturalne) likove. Subjekt i objekt nisu ni razdvojeni ni stopljeni. Zbog toga je to stajalište, po vlastitom autorovu izričaju, **dijalektičko**. Ono jednako uvažava oba člana tog odnosa, ali ono što je bitno jest upravo taj odnos sam. Da bi se takvo stajalište izgradilo i funkcioniralo, mišljenje mora udovoljiti dvama zahtjevima: zahtjevu **kompleksnosti** (»epistemologija kompleksno-

sti«) i zahtjevu **globalnosti**. Kompleksnost upućuje na »raznolikost i kružnu povezanost fenomena«, a globalnost pak znači da se odnošenje prema prirodi ne može svesti na partikularne (»domaćinske«) relacije. Umjesto već ustaljenog pojma »okoliš«, Ost uvodi pojam **sredina** jer drži da je to adekvatniji izraz za »dijalektički međuodnos čovjeka i prirode«. »Ideja sredine«, kaže on, »neizmjerljivo je plodnija od ideje okoliša. Okoliš još uvijek pretpostavlja jednu središnju točku (a to je svakako čovjek) koja je nečim okružena. A time se nismo oslobodili antropocentričke, monološke, jednosmjerne perspektive. Za razliku od toga, sredina je istodobno među stvarima i ona ih obuhvaća. Može ju se oblikovati i misliti polazeći od čovjeka i od ekosistema. Sredina je naš hibrid, kvazi–objekt, složaj priroda–kultura kojim se nadvladava velika podjela što su je modernisti uveli između stvari po sebi, predmeta spoznaje i međusobno povezanih ljudi, subjekata djelovanja«. Tu »dijalektičku teoriju sredine« (»pravedne sredine«) Ost smatra jedinim mogućim modalitetom zbiljske (kompleksne i globalne) povezanosti prirode i kulture, subjekta i objekta, kolektivnosti i individualnosti. Jednom riječju, ona tvori »antidualističku soluciju«.

Na toj crti Ost problematizira odnos **prava i dužnosti** prema prirodi. Prava koja substantiviraju prirodu (bilo kao objekt bilo kao subjekt) ne mogu dospjeti osobito daleko. Stoga je bitnije raditi na **čovjekovim dužnostima** nego na pravima prirode. Riječ je zapravo o pravnom oblikovanju ljudske **odgovornosti za prirodu** (»responsability for nature«). S tim u vezi Ost razmatra tri najreprezentativnija modela odgovornosti, a nakon toga izlaže svoj model. Prvo je **ugovorni model** Johna Rawlsa i Johna Passmorea koji se zalaže za »međugeneracijsku pravednost« i na toj osnovi proklamira »etiku budućnosti«. Drugo je »herkulovski« ili »asimetrični« modela Hansa Jonasa. »Herkulovski« zbog toga što na čovjeka, »gotovo kao

mitologijskog junaka«, stavlja teret cijelog univerzuma. »Asimetrični« zbog toga što izričito odbacuje ideju o ugovornoj ravnoteži i »uzajamnom davanju«. (Ost inače smatra da je Jonasov model jedan od glavnih doprinosa današnjoj filozofsko-ekološkoj i ekološko-pravnoj tematici.) Treći je **egalitaristički model** Briana Barryja koji drži da jedino jednakost u pristupu resursima (»equality of opportunity«) omogućuje jednaku odgovornost za prirodu i rješavanje suvremenih ekoloških problema. Ost naposljetku predlaže svoj model i daje mu naziv **prijenos zajedničke baštine**. On polazi od odgovornosti za buduće generacije i poziva se na Kantovu ideju **čovječanstva**. »Slijed generacija stvara pravne odnose koji, do duše, nisu recipročni, ali su ipak tranzitivni. Neka stvar prelazi s jedne generacije na drugu, uzastopno se obogaćuje i tako olakšava životne probleme onih koji nadolaze. Upravo to što se prenosi jest baština. Priroda je (jednako kao povijesni spomenici, umjetnička svjedočanstva, jezici) bitan element te zajedničke baštine čovječanstva«.

Očigledno je da ključnu kariku Ostova modela tvore buduće generacije. No oprez ga nagoni na konstataciju da »pravno-ekološki režim« koji polazi od tog zahtjeva tek treba oblikovati. »Juridička imaginacija« nije osobita i zadovoljava se formulom održivog razvoja. Ost ne pobija tezu o održivom razvoju, ali misli da njezine implikacije nisu tako dalekosežne kao »kantovske implikacije« prijenosa zajedničke baštine čovječanstva. Pa ipak, postoje naznake misaonog kretanja u tom smjeru. Ost navodi Deklaraciju Konferencije Ujedinjenih naroda o okolišu 1972. godine, koja je po prvi put eksplicitno istaknula ideju odgovornosti prema budućim generacijama. Tu se, između ostalog, kaže: »Čovjeku pripada sveta dužnost da štiti i obogaćuje okoliš za sadašnje i buduće generacije. Prirodni resursi moraju biti ušćuvani u interesu sadašnjih i budućih generacija... Od tada je napre-

dovala pozitivno-pravna regulacija odnosa prema prirodi, ali struktura i jezik prava još nisu dospjeli do jasnih formulacija o **zajedničkim i diferenciranim odgovornostima**. To će ostati tako sve dotle dok se **patrimonium** (koji vuče svoje podrijetlo još iz rimskog prava) ne shvati i ne ozakoni kao ono što povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Stoga Ost još jednom ističe svoju tezu o »pravednoj sredini«, uz napomenu da je ona ostvariva jedino u »obnovljenoj i produbljenoj praksi demokracije«. »Pravedna sredina« neće proizaći iz planova eksperata, ma kako oni bili dobronamjerni i svjetski utjecajni, već iz »danas urgentne demokratske debate koja će nas dovesti do odluka presudnih za naše obitavanje Zemlje«.

Rade Kalanj

Don E. Marietta, J. R.

FOR PEOPLE AND THE PLANET

Holism and Humanism in Enviromental Ethics

Temple University Press, Philadelphia, 1991, 237 str.

Etika nije samo teorija. Ona je i uvjerenje koje nas obvezuje služeći nam kao životni vodič. Etika, zajedno s njenim nositeljem, živi poput životopisa koji se odvija na crti životne priče. Priča je ispričana u povijesnom vremenu i geografskom prostoru. Kako je onda moguća etika koja bi bila univerzalna, istinita u svim vremenima i prostorima? To pitanje postavlja – kao uvod u čitanje ove knjige – Rolston Holmes III., urednik edicije *Enviromental Ethics, Values and Policy* u sklopu koje je tiskana Mariettina knjiga. Traženje odgovora na to pitanje predstavlja osnovicu intelektualnih i spisateljskih »investicija« Dona E. Mariette. Knjiga *For People and the Planet : Holism and Humanism in Enviromental Ethics* svojim sadržajem